

NATUUR IN DE IJSSELDDELTA

De Nachtegaal zingt

door Henk Dorgelo

Als je eenmaal een nachtegaal hebt horen zingen, dan wil je dat wonder van de vogelzang ieder voorjaar weer horen. Ik geniet al zo'n 25 jaar van deze meesterzanger, maar weet nog goed waar ik hem voor het eerst hoorde. Aan de rand van het Drontermeer stonden we naar vogels te kijken, toen hij opeens vlakbij ons losbarstte. Een kenner van de vogelzang zei: 'dat is nou de nachtegaal'. Zoiets vergeet je nooit meer, ook al heb je hem nog zo vaak in alle mogelijke variaties gehoord. Wat een indruk maakte die vogel toen op mij. We zagen hem toen niet, want hij zat goed verscholen in een dichte bosschage. Natuurlijk kregen we hem later wel te zien en vaak in dezelfde omgeving, want de nachtegaal houdt van een struikachtige biotoop met een dichte ondergroei van brandnetels en, als het even kan, water in de buurt.

Luscinia megarhynchos

De nachtegaal behoort tot de familie van de lijsterachtigen. De betekenis van de Latijnse naam *Luscinia megarhynchos* is onduidelijk. Men zegt dat de betekenis van *Luscinia* helemaal niet bekend is, al schrijven sommigen dat een woord dat op *-cen* of *-cinium* eindigt is afgeleid van *canere* dat zingen betekent, hetgeen de herkomst van *Luscinia* zou kunnen aangeven. *Megarhynchos* (ook wel *megarhynchus*) betekent 'grote snavel'. Een vreemde naam voor de nachtegaal, die geen opvallend grote of vreemd gevormde snavel heeft. De vertaling van de Latijnse naam van de nachtegaal zou dus kunnen zijn: zanger met grote snavel. 'Groot zanger' lijkt mij toepasselijker.

Een andere - uit de klassieken - afkomstige, overdrachtelijke naam voor de nachtegaal is *'Philomela'*. Een afleiding van die naam komt ook voor in de Latijnse en Franse naam van de zanglijster.

Een nauw verwant familielid van de nachtegaal is de Noordse nachtegaal, die in voor- en najaar als dwaalgast in Nederland wordt aangetroffen. In het veld lijken ze zoveel op elkaar, dat ze vaak niet van elkaar te onderscheiden zijn; dan moet de zang uitsluitsel geven.

De Nederlandse naam van de nachtegaal zou je kunnen omschrijven als

‘nachtelijke zanger’. Gaal zou afgeleid zijn van Galan, hetgeen galmend zingen betekent.

Onopvallend

Als je naar het verenkleed van de nachtegaal kijkt, is het eigenlijk een onopvallende vogel. De bovenkant is bruin met een roodbruine stuit en staart, de onderzijde is grijsachtig met een lichtgekleurde keel, het oog is vrij groot en zwart met een witachtige oogring, en de poten zijn vleeskleurig. Hij is ongeveer 16,5 cm lang en dus iets groter dan de huismus, en heeft als alle insecteneters een puntige snavel.

Die onopvallende kleuren komen de nachtegaal eigenlijk wel goed uit, want met zo’n opvallende zang kun je beter niet al te veel opvallen met je verenkleed, anders ben je een te gemakkelijke prooi van roofvogels. Ook het vrouwtje van de nachtegaal kan die schutkleuren wel goed gebruiken, omdat ze vaak laag boven of op de grond haar nest heeft.

Het biotoop bestaat uit loofhoutbos, kleine bosjes, duinbosjes, parkland-schap, kreupelhout en jong dennenbos met veel onderbegroeiing van o.a. brandnetels. En, zoals ik al schreef, de nachtegaal heeft graag water in de buurt.

In ons land komt de nachtegaal vooral voor op de hogere zandgronden, in de duinen en in toenemende mate ook in lager gelegen gebieden als de bos-

sen van Oost-Flevoland, waar in 1989 al 136 broedparen werden geteld. Hij ontbreekt nagenoeg op de Veluwe.

Zang

De zang van de nachtegaal wordt in alle toonaarden beschreven. Musici en schrijvers bezongen hem: Händel schreef het prachtige werk voor orgel en orkest *De koekoek en de nachtegaal* en in de *Decamerone* van Boccaccio vertellen jongeren elkaar het verhaal van geliefden die hun bed zelfs buiten op het terras plaatsten om de nachtegaal te horen zingen.

Dr. Jac. P. Thijsse noemt de nachtegaal de koning van de zangers. Hij schrijft: 'Haast alles, waartoe de andere zangvogels in staat zijn, kan de nachtegaal alleen ten gehore brengen'. En: 'Wie eenmaal een stokpaardje gemaakt heeft van een nachtegaal, kan er lang en prettig op rijden'. Thijsse heeft in zijn leven wel meer dan honderd verschillende slagen van de nachtegaal genoteerd.

In mensentaal zien enkele er dan als volgt uit:

- *wiet,wiet,tjie,tjie,tjie,retsjuwo*
- *orrr, etsjetsjetsjetsjsj.....woi-oit*
- *u,u.....,u.....,u.....,u.....,u.....*
- *orrr,oewatl,oewatl,oewatl,at,at,at,at,ahoedodat*
- *u.....,u.....,hu hu hu hu hu hu hujiedowiet*
- *orrr,orrr,orororororororoworrortjie*
- *tju-,tju-,tju-,tju-tjutjutjutju tjuwieriewieriewieriewiep*
- *two woi woioe, woi woioe, woi,woi,wie*
- *wiet,wiet tjoe-o,tjoe-o,tjoe-o,tjoe-o,toeotjowiet*
- *ru,ru,ru,rururururu,woitjwotjwojwotjie*

Ook de wetenschap houdt zich met de zang van de nachtegaal bezig. In een artikel in het NRC van maart 1992 stond dat de nachtegaal meer dan 900 muzikale bouwstenen op zijn repertoire heeft, die de mannetjes tot 200 verschillende strofen kunnen combineren.

Len Howard beschrijft in *Vogels als huisgenoten* de zang van deze vogel als volgt: 'Ofschoon de nachtegaal overdag ook zingt, heeft hij toch de geheimzinnige sfeer van de nacht nodig om zijn lied in volle schoonheid te laten klinken. Hij is een groot dramatisch zanger met een betere zangtechniek dan andere vogelsoorten. Zijn mysterieuze noot in crescendo herhaald, is een meesterstukje van techniek en heeft een prachtig gevoelvol effect. Het beheerste evenwicht van die eerste zwevende noot heeft hetzelfde myste-

rieuze en dromerige van sterren in de zomernacht, en van deze ongekeerde hoogte brengt de nachtegaal met zijn intense vitaliteit, zijn lied in aardse sferen door een briljant contrasterend dynamisch ritme. Hoort men zijn lied van dichtbij, dan klinkt het als een geluid van een krachtig mechanisme. Sterk ritmische strofen en een crescendo van lichte trillers worden met verbazingwekkende bekwaamheid en voortvarendheid ten gehore gebracht. De vitaliteit van de vogel lijkt onuitputtelijk; er is nauwelijks een onderbreking tussen de strofen. Dan volgt een lange rust, een rust die wezenlijk deel uitmaakt van het lied; men ondergaat de schoonheid en de stilte van de nacht intensiever dan tevoren, tot zijn wonderschone gezang opklinkt, dat aan de poëtische nacht zelf ontsproten schijnt te zijn'. Wat moet ik hier nog aan toe voegen? Wie eenmaal in de ban geraakt is van de nachtegaal, komt er niet meer van los!

Leefwijze

De nachtegaal is een trekvogel, die in april weer in ons land verschijnt, nadat hij de winter in Afrika heeft doorgebracht. Vanaf medio april laat hij zijn zang weer horen om een vrouwtje te lokken en om zijn territorium af te bakenen, en - onbewust - om ons te plezieren. Hij heeft een verborgen leefwijze, behalve in de broedtijd waarin dus veel en langdurig gezongen wordt, en waarin we hem het gemakkelijkst te zien krijgen als bomen en struiken nog niet volop in blad zitten.

De nachtegaal nestelt meestal op de grond in een dichte ondergroei van wilde rozen, bramen, klimop, brandnetels of schermbloemen, vaak op vochtige plaatsen. Het vrouwtje broedt ongeveer twee weken op vier tot zes eieren, waarna ze samen de uitgekomen jongen verzorgen, die het nest al na elf of twaalf dagen verlaten als ze nog niet kunnen vliegen. Het voedsel van de nachtegaal bestaat uit insecten en hun eieren en larven, poppen, wormen en spinnen, die meestal op de grond worden gezocht. Enkele bronnen vermelden dat in het najaar ook allerlei bessen en andere kleine, sappige vruchten van bomen en struiken worden gegeten. Tot ongeveer half juni kan de nachtegalenzang in onze omgeving gehoord worden, maar elders (duinen?) schijnt men er zelfs nog tot in augustus van te kunnen genieten. In die maand trekken onze broedvogels naar de savanne- en doornstruikvegetatie van tropisch Afrika, waar ze overwegend ten noorden van de evenaar overwinteren.

Voorkomen

De nachtegaal heeft een Z.W.-palearctische verspreiding en broedt overwegend in de gematigde, mediterrane en steppe-klimaatgebieden van West-, Midden- en Zuid-Europa en in Noord-Afrika. In het noorden van Europa en verder naar het oosten broedt de Noordse nachtegaal.

In Nederland komt de nachtegaal in alle provincies voor, maar vooral in het oosten van het land en in de duinen. In de *Atlas van de Nederlandse Broedvogels*, (Teixeira 1979), wordt het aantal broedparen geschat op 4500-5000, welke schatting aan de lage kant lijkt. In de *Atlas van de Nederlandse Vogels*, (SOVON 1987), schrijft men al over een teruggang van de nachtegaal in grote delen van het land, maar wordt hun aantal, gezien de toename in de duinen, toch nog geschat op 7500-10000 paren. De *Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000*, beschrijft een opvallende afname, vooral in het oosten van het land; het aantal nachtegalen wordt nu nog maar geschat op 6500-7500 broedparen met als belangrijkste broedgebied de duinstreek.

Ijsseldelta

In Overijssel is de nachtegaal jaarlijks als broedvogel aan te treffen, maar in de Ijsseldelta is de soort een zeer schaarse tot schaarse broedvogel, die voornamelijk wordt aangetroffen op de eilanden in de Randmeren (Zwarte Meer, Vossemeer en Drontermeer) en langs de westoever van het Drontermeer. Zingende exemplaren kunnen tijdens de voorjaarsstrek overigens op allerlei plaatsen worden aangetroffen. In Kampen kun je ze dan bijvoorbeeld langs de sportvelden en bij 't Haasje horen zingen. Vroeger ging mijn grootvader ze beluisteren in de tuin van de Buitensociëteit (nu: de Buitenwacht). In mei 1991 stond er nog een artikeltje in de *Kamper Courant* over een zingende nachtegaal in een boom achter de Buitenwacht, waar vogelliefhebbers op af kwamen om van de zang te genieten.

De beste plaats om nachtegalen te horen zingen is het fietspad langs de westoever van het Drontermeer van Roggebotsluis naar Elburg; het is een genot om daar eind april/begin mei langs te fietsen. De vereniging voor natuurstudie en -bescherming Ijsseldelta organiseert elk jaar een tocht daarheen onder de naam 'Nacht van de nachtegaal'. Maar je hoeft niet te wachten tot de avond is gevallen om nachtegalen te beluisteren, ook overdag zingt de nachtegaal het hoogste lied.

Rode Lijst

Het broedareaal van de nachtegaal is gekrompen door afname van brandnetels en houtwallen op de hoge gronden. Vooral grondwaterpeilverlaging is een belangrijke oorzaak van de achteruitgang op de hogere zandgronden. Ook in de duinen, de belangrijkste broedplaatsen op dit moment, dreigt verbossing. De nachtegaal is in 2004 als kwetsbare vogelsoort op de Rode Lijst van Nederlandse broedvogels geplaatst. Hopelijk kan door een natuurlijk bosbeheer, waaronder het tegengaan van grondwaterpeilverlaging, waardoor de bossen vogelvriendelijker worden, de achteruitgang gestuit worden, zodat we nog tot in lengte van jaren kunnen genieten van zingende nachtegalen.

Literatuur

- Nachtegaal na 40 jaar terug in IJsselmuiden, in: *Kamper Courant*, 17-5-1991.
- *Atlassen van de Nederlandse (Broed)vogels, 1960,1979,1987,2002.*
- G.J. Gerritsen en J. Lok, *Vogels in de IJsseldelta* (1986).
- H. Blok en H. ter Stege, *De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis* (1995).
- H.J.H. Dorgelo: Nachtegaal, ingezonden artikel in: *Kamper Courant* 27-5-1991.
- Len Howard, *Vogels als huisgenoten*, (1953).
- Lars Jonsson, *Vogels van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten*, (2003).
- Dr. Jac.P. Thijssse, *Het Vogeljaar* (7e druk; z.j.).
- Dr. Jac.P. Thijssse, *Vogelzang*, (1965).
- Vogelbescherming Nederland, 2004: *Rode Lijst van Nederlandse broedvogels.*